

Referencias para se chegar ao talento creativo, ao maxisterio intelectual, á figura cívica e ao perfil humano de Ricardo Carvalho Calero

REVISTAGALEGA
DE EDUCACIÓN
PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

ISSN: 1132-8932

Páx. 89-96

Emilio Xosé Ínsua

Consello de Redacción

mimadrinha@edu.xunta.es

A redor do vindeiro 17 de maio de 2020 teremos oportunidade de festexar e render xustísima homenaxe á figura do sabio ferrolán Ricardo Carvalho Calero (30.X.1910-25.III.1990). Abonda unha simple enumeración das facetas que desenvolveu ao longo da súa traxectoria para decatarse da relevancia que lle corresponde e da valía e magnitude do seus variados esforzos e contribucións: poeta, dramaturgo, narrador, colaborador de prensa, brillante alumno da Universidade compostelá, activo socio do Seminario de Estudos Galegos, militante galeguista, miliciano e tenente no exército republicano, preso político no cárcere de Jaén ao acabar a guerra, profesor case clandestino de academias e pasantías no seu

Ferrol natal durante a inmediata posguerra e logo no Colexio Fingoi de Lugo, docente no instituto "Rosalía de Castro", primeiro catedrático de Lingüística e Literatura Galega na Universidade compostelá a partir de 1972, gramático, numerario da RAG, teórico e activista do reintegracionismo, membro de honra da Asociación de Escritores e Escritoras en Lingua Galega (AELG) e da Associação Galega da Lingua (AGAL), socio da Academia de Ciencias de Lisboa, medalla "Castelao" en 1984, Fillo Predilecto de Ferrol (1990)...

Foi a súa, en palabras da súa filla Mª Victoria, "umha vida densa e austera, dedicada a traballar por Galiza e pola súa cultura". Fernán-Vello e Pillado Mayor esencializaron o seu perfil asegurando que foi "un home de lúcida palabra, afirmada galegitude e libre espírito" que soubo manter decote, ademais, "a súa voz insobornábel e crítica, radical e elegante, esperanzada e persistente".

No desexo de contribuírmos ao coñecemento da súa variada obra e co ánimo de axudarnos a se orientar na xa nutrida produción bibliográfica que o seu quefacer xerou ata o momento, ofrecemos a seguir este monllo de referencias brevemente comentadas, a xeito de convite a mergullarse durante os días que veñen nelas. Poderemos así levar ás aulas (e ás rúas) toda a riqueza que atesouran convertida en actividades didácticas, culturais e/ou lúdicas, á procura sobre todo desas xeracións máis novas que necesitan beber nas fontes limpas da nosa tradición máis honesta e universal, a que Carvalho Calero tan ben encarnou en vida e que simbolizará xa para todo o sempre.

A) PRODUCCIÓN POÉTICA

Don Ricardo, que deixou dito que "o máis íntimo da miña personalidade está reflexado na poesía", comezou a súa traxec-

toria lírica na pre-guerra, con dous poemarios en castelán - o modernista *Trinitarias* (Imprenta de 'El Correo Gallego', 1928) e o juanrramoniano e lorquiano *La soledad confusa* (Ed. Nós, 1932) -, e outros dous en galego: *Vieiros* (1931) e *O silencio axionllado* (1934). Estes últimos, saídos do prelo de Ánxel Casal, teñen diverso xorne: mentres o primeiro permanece ancorado aínda no simbolismo e no influxo de Rubén Darío, o segundo, acollendo ecos neopopularistas, neotrobadorescos e imaxinistas, representa unha contribución importante para a consolidación das novas correntes estéticas que bebían máis ou menos directamente da sensibilidade das vangardas (sobre todo do creacionismo e algo tamén do surrealismo), aínda que sen chegar a asumir todas as súas audacias.

Tense sinalado que, desde moito cedo, a poesía de Carvalho articulouse nun triplo eixo temático: o transcendente (poemas de corte filosófico e relixioso), o erótico-amoroso e o cultural e/ou clasicista (poemas de referencias míticas, bíblicas, históricas e artísticas). Tamén se ten subliñado o ton cerebral, meditativo, racional de moitos dos seus poemas, en oposición á poesía "apaixonada". El propio afirmou que "a poesía para min non é outra cousa que catar-se, non é un fin en si mesmo: é unha maneira de expresar esa transcendencia, unha maneira de purificar-se, de purgar as angústias, as preocupazóns do home". Formalmente, foi un versificador versátil, que apostou unhas veces polo rigor métrico e outras, en troca, polo versolibrismo.

En 1993, Claudio Rodríguez Fer ofreceu no volume *Poesía perdida* (Eds. do Castro, Serie Documentos, núm. 101) o conxunto da poesía en español escrita por D. Ricardo e agrupada e organizada polo propio profesor en cinco libros, titulados res-

pectivamente *Versos para olvidar* (con versos escritos entre 1925 e 1930, bastantes dos cales apareceran no libro *Trinitarias*), *Versos para romper* (composicións elaboradas entre 1929 e 1944, algunhas das cales fixeron parte do xa citado *La soledad confusa*), *Romancero de apócrifos y canónicos* (conxunto de 31 romances escritos entre 1930 e 1941 e protagonizados por figuras bíblicas), *Teoría de Eva* (conxunto de cen sonetos de fasquía modernista dedicados a diversos prototipos femininos, que foi composto entre 1939 e 1941 no cárcere xienense) e, por último, *Avena loca* (54 textos poéticos escritos entre 1945 e 1947).

Na posguerra, Carvalho Calero fixo a súa contribución para a resurrección poética do galego en plena ditadura franquista, nutrido cos seus versos varias das tendencias que daquela se manifestaron (culturalista, intimista, existencial...), mais non a "comprometida", que el propio refugaba en liñas xerais pola moitas veces manifesta desidia desa corrente á hora de atender os aspectos formais e retóricos e polo frecuente esquematismo maniqueo con que presentaba a complexidade dos feitos e condutas sociais. Coas súas palabras: "Un poema pode ser bo ou mau independentemente de que o seu contido ético sexa xusto ou inxusto... O absurdo é crer que abonda con escoller eses temas para facer un bo poema e que o volume do berro ideolóxico suple a altura do ton poético". Non admira, por iso mesmo, que gabase moito máis nos seus comentarios críticos a produción coeva dun Cunqueiro ou dun Díaz Castro que a poesía combativa dos poetas socialrealistas.

Libros de Don Ricardo contribuíron para as pioneiras coleccións "Benito Soto" de Pontevedra (*Anxo de terra*, 1950) e "Xistral" de Lugo (*Poemas pen-*

durados dun cabelo, 1952), así como para a colección poética "Salnés" da editorial Galaxia (*Salterio de Fingoy*, 1961, núm. 2). A vertente metafísica, filosófica e existencial é a dominante neles, con continuas referencias a motivos como a finitude humana, a loita entre materia e espírito, a procura de Deus, etc. O seu autor sitúase así preto da chamada "Escola da Tebra", aínda que con notas moi singulares.

Case todo este ciclo poético en galego de preguerra e posguerra reuniuno o propio autor no volume *Pretérito imperfecto* (1927-1961), publicado polas Eds. do Castro en 1980, con revisión lingüística e ortográfica da súa propia man. Dous anos despois, Carvalho abría un novo ciclo co volume *Futuro condicional* (1961-1980), tamén publicado por Eds. do Castro (1982), no que recompilou, ao lado de abundante poesía inédita, algúns dispersos en publicacións periódicas.

No terceiro e derradeiro ciclo da súa traxectoria poética, Carvalho Calero acentuou a madurez expresiva e a intensidade emotiva, que se tinxiu claramente de notas melancólicas e estoicas. Se *Cantigas de amigo e outros poemas* (1980-1985) (AGAL, 1986) pode lerse como un libro organizado en tres grandes tipos de composicións (as que tratan das relacións humanas e amorosas, enunciadas por voces femininas; as que amosan un certo transfundo histórico, non exento de toques escépticos, e, finalmente, as que se debruzan sobre as eternas cuestións existenciais - o amor, a morte, o correr do tempo, a felicidade imposible...-), *Reticências...* (1986-1989) (Ed. Sotelo Blanco, col. Vento que zoa, 1990), de publicación xa póstuma, traduce con sinceridade conmovedora, axustándose frecuentemente á rixida estrutura do soneto, os derradeiros latexos do cora-

zón de D. Ricardo no solpor da súa vida.

En 1992, Pilar Pallarés preparou e publicou na Colección Esquíu a escolma *Fillo de Eva (88 poemas de Ricardo Carvalho Calero)*, cun limiar no que se ofrecen incisivas e moi lúcidas análises e perspectivas sobre a poesía do ferrolán.

B) PRODUCCIÓN NARRATIVA

Dúas son as novelas relevantes que escribiu Carvalho Calero.

Por unha banda, *A gente da Barreira*, que coñeceu diversas edicións desde que se fixo merecedora do premio convocado en 1949 pola editora "Biblió-

filos Gallegos"^[1], inaugurando a narrativa galega de posguerra. Continuadora das mellores esencias estilísticas da prosa do "Grupo Nós", nomeadamente Castelao e Otero Pedraio, a novela amosa con enfoque realista unha concatenación de capítulos con entidade propia, ambientados na Galiza rural de finais do s. XIX e primeiras décadas do s. XX, poboada por tres

[1] Entre esas edicións sinalaremos a da propia Bibliófilos Gallegos, Santiago, 1951; a da librería compostelá "Follas Novas", en 1982; a de Eds. do Castro en 1984 no volume *Narrativa completa*; a de Eds. A Nosa Terra /AS-PG, col. A nosa Literatura, núm. 50, en 1997, ao cargo de Mª Pilar García Negro e, finalmente, a da "Biblioteca 120" do diario "La Voz de Galicia", en 2002, que modifica non obstante o título converténdoo indebidamente en *A xente na Barreira*.

xeracións sucesivas de fidalgos e campesiños, señores (morgados ou segundóns) e criados. Como resume Araceli Figueroa, trátase dunha "novela-fresco, mais en miniatura", que recolle "o momento histórico, social e político dunha sociedade, reflectido a través dos retratos dunha familia".

Por outra, a tecnicamente prodixiosa *Scórpico*, merecedora no seu día do Premio da Crítica (1987)^[2]. Este romance caleidoscópico encerra numerosos elementos autobiográficos, pois o personaxe protagonista, "Rafael Martínez Pinheiro", vive unha peripecia na Galiza e na España das primeiras décadas do século XX que presenta numerosas coincidencias coa que o propio Carvalho Calero desenvolveu, se ben é certo que o final trágico do personaxe ficcional durante un bombardeo en Barcelona en 1938 non casa coa biografía do escritor.

A maiores, Carvalho tamén escribiu varios relatos breves, algúns deles dados a coñecer inicialmente na revista *Grial*. En 1984 as Edicións do Castro reuniron baixo o título de *Narrativa completa* a súa novela *A gente da Barreira* e os relatos "Os señores da Pena", "O lar de Clara", "As pitas baixo a chuvia", "Os tumbos", "A cegoña" e "Aos amores seródios".

"Os señores da Pena" e "O lar de Clara" son dúas novelas breves cun motivo temático común á propia *A gente da Barreira*: o da decadencia de dúas familias galegas, rural e fidalga unha, urbana e negociante, outra. Tense sinalado o que de autobiografismo pode haber na segunda delas, ambientada nunha cidade con mar (Ferrol?) e protagonizada por un home que semella responder en varios aspectos á

[2] Entre elas non deixaremos de citar a *princeps* debida a Eds. Sotelo Blanco, colección Medusa, 1987 e as posteriores de 1989 (2^a) e 1993(4^a), así como a preparada por Eds. A Nosa Terra/AS-PG en 1997 e a máis recente de Através Editora (2019).

figura do propio pai de D. Ricardo. Tamén se predica este trazo para o relato "As pitas baixo a choiva", do que hai unha edición relativamente recente, 2008, da man da casa editora ferrolá Embora, con ilustracións de Alberto Toval. A acción (unha anécdota de infancia arredor dunhas galiñas) ambiéntase en Serantes, onde a familia de Don Ricardo pasaba os veráns cando el era neno. O mesmo pode dicirse de "Os tumbos", que tamén nos transporta á época dos veráns infantís do autor en Serantes e que ten como protagonista unha criada que aguza o seu enxeño para, cunha estratagemática en que intervén o medo e o misterio, tentar precipitar o regreso da familia veraneante á cidade, pois nela atopábase o noivo a quen aquela botaba moito de menos. Pola súa vez, "Aos amores serodios" aborda o mesmo motivo temático que a peza teatral *Os vellos non deben de na-*

morarse, mais expón unha tese antitética á do título ideado por Castelao. Por último, o relato "A cegoña" literaturiza unha anécdota que Carvalho lle escoitou contar na mocidade a unha muller que lle daba clases de alemán.

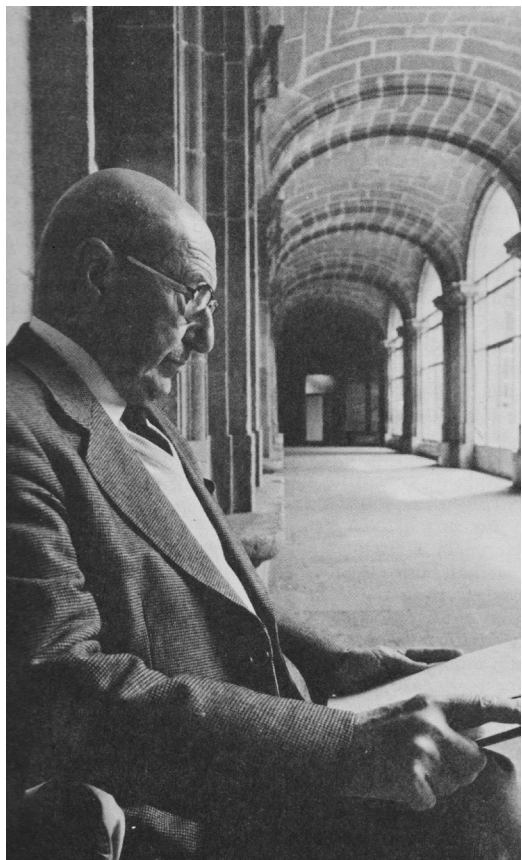
C) PRODUCCIÓN DRAMÁTICA

Tamén se manifestou o talento creativo de Carvalho Calero no campo dramático e teatral, ao que dedicou esforzos na faceta propiamente autorial, como crítico, na animación de diversas experiencias no Colexio Fingoi de Lugo e como colaborador entusiasta dos *Cadernos* editados pola Escola Dramática Galega.

En 1971 a editorial Galaxia publicou o volume *Catro pezas: A sombra de Orfeo. Farsa das zocas. A arbre. Auto do prisioneiro*. Once anos despois, o autor xuntaba novamente esas catro obras e aínda outras tantas inéditas (*O fillo, Isabel, O redondel, Os xefes*) para ofrecer, da man das Eds. do Castro, o seu *Teatro completo*.

O fillo, escrita por D. Ricardo cando apenas contaba 23 anos coa intención (frustrada) de a publicar no boletín *Nós* e premiada máis tarde, xa na posguerra (1947), nun certame teatral promovido pola colonia galega bonaerense, está protagonizada por unha muller que tenta conciliar os dous arquetipos contradictorios de virxe e mai, nunha loita de instintos que a súa criada soubo non obstante fundir harmoniosamente. *Isabel* está protagonizada por un home viúvo, Mario, que recupera en forma de pura ensoñación a súa muller morta. *A sombra de Orfeo* xira arredor da figura dun músico talentoso e de grande atractivo, Rafael, que, non obstante, refuga as pretensións amorosas que lle formulan seis mulleres de diversa personalidade para se consagrar por enteiro á súa

vocación artística. *A Farsa das zocas* está inspirada nun relato popular recollido en terras de San Sadurniño por unha alumna de Carvalho no Colexio Fingoi, Esperanza Carnero Dopico, e amosa un tratamento guiñolesco e caricaturesco dun sucedido que involucra a unha muller defunta de quen intentaron aproveitarse malevolamente o seu marido e a súa cuñada. Na peza *A arbre*, Carvalho Calero revisita de xeito abstracto e simbólico o relato bíblico da expulsión do Paraíso para presentar o amor como causa esencial da infelicidade humana. A peza *O redondel* adapta nun acto o drama *O círculo de xiz*, do escritor chinés Li Hsing-Tao, inspirado na coñecida historia do rei Salomón e dúas nais que se disputaban un fillo. Foi composta por Carvalho Calero para representar polo alumnado do Colexio Fingoi, baixo a súa propia dirección. *O Auto do prisioneiro* é a máis expresionista e existencial das súas pezas, que algúns consideran mesmo algo kafkiana, e nela Don Ricardo tentou, en palabras súas, "refletir nunha forma moderna, poética e incisiva, a angústia do home engaiolado na súa finitude, mas com umha fáustica sede de além". O protagonista, un prisioneiro que non carece de nada na súa cela, interrógase sobre a existencia ou non do director da cadea, que disque é seu propio pai, a quen nunca viu. Por último, *Os xefes* ambiéntase nunha guerra para subliñar esquematicamente, con estratexias en que o paralelismo escénico e actancial é moi destacado, o que de semellanza de fondo hai en idearios aparentemente contrapostos e incompatíbeis. Esas semellanzas resúmeas o propio Carvalho alundindo á "esclavitude dos chefes com relação ás massas e o da manipulação das massas polos chefes". Deses maneira, engade, "escutamos as mesmas soflamas, contemplamos as mesmas atitudes, observamos

Fotografía de Moncho Rama.

as mesmas convenções, estimamos os mesmos valores” nos dous bandos, aínda que traben unha guerra tan feroz como inútil, pois ao final os líderes dos dous exércitos amañan un pacto.

D) PRODUCCIÓN ENSAÍSTICA E INVESTIGADORA

O campo en que a figura intelectual de Carvalho Calero brilla con forza especial é, sen dúbida, o da produción ensaística e investigadora.

Como filólogo e como gramático, convén sinalar a importancia divulgativa da súa *Gramática elemental del gallego común*^[3] (que, en palabras de Montero Santalha, “foi na cultura galega un acontecemento de enorme transcendência”, con nada menos que sete edicións consecutivas) e mais o relevante papel que desempeñou no seo da Real Academia Galega, tanto en 1971 como en 1979, na conformación dunhas *Normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega*, antes de que a exacerbación de posicións conducise a un conflito feroz entre “reintegracionistas” (lusistas) e “isolacionistas” (antilusistas), con “caza de bruxas” incluída, que aínda hoxe non demos superado coa suficiente madurez.

Como sociolingüista, o seu contributo lúcido e honesto para a análise histórica do proceso de substitución idiomática que vén padecendo a nosa sociedade e para o deseño de políticas normalizadoras, que se concretou en forma de numerosos artigos, relatorios, conferencias, etc., reúnese esencialmente en catro volumes: *Problemas da lingua galega* (Sá da Costa Editora, Lisboa, 1981), *Da fala e da escrita* (Galiza Editora, 1983), a primeira parte de *Letras Galegas* (AGAL, 1984) e *Do galego e da Galiza* (Ed. Sotelo Blanco, 1990).

[3] Ed. Galaxia, col. Manuales, núm. 3, 1ª ed., 1966, 2ª ed. 1968, 3ª ed. 1970, 4ª ed. 1974 e 5ª ed. 1976.

Tamén ofrece unha escolma dos seus textos sobre a *questione della lingua* o libro *Ensaio sociolingüístico. Antoloxía* (1997), preparado por Gonzalo Costenla para a *Historia da Literatura* editada en fascículos pola Asociación Socio-Pedagóxica Galega (AS-PG) e A Nosa Terra.

O Carvalho Calero historiador e crítico literario ofreceu dúas monografías imprescindíbeis: *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea* (Ed. Gredos, Col. Biblioteca Románica Hispánica. II, Estudios y ensayos, núm. 25, 1955), en que plasmou o esencial da súa tese de doutoramento, e a impar e monumental, en todos os sentidos, *Historia da literatura galega contemporánea (1808-1936)* (Ed. Galaxia, 1ª ed., 1963, 3ª ed. 1981), que, entre outros moitos méritos, deixou definitivamente asente o criterio idiomático para delimitar o corpus da nosa literatura, fronte a calquera tentación asimilista ou subsidiarizante.

De idéntica índole, a xeito de amplificación ou complemento desa *Historia...*, son os volumes *Libros e autores galegos: dos trovadores a Valle Inclán* (Fundación Barrié de la Maza / Real Academia Galega, colección Galicia Viva, núm. 1, 1979) e *Libros e autores galegos. Século XX* (Fundación Barrié de la Maza, colección Galicia Viva, núm. 2, 1982), que D. Ricardo preparou coa axuda de Lydia Fontoira. Mais a achega de Carvalho no campo dos estudos literarios non ficou niso, pois con posterioridade xuntou moitos dos artigos, comentarios e recensións que puntualmente confeccionou sobre obras e figuras da nosa literatura de todas as épocas (medieval, Séculos Escuros, Rexurdimento, contemporaneidade...) en volumes como *Letras Galegas* (AGAL, 1984) e mais *Estudos e ensaios sobre literatura galega* (Eds. do Castro, 1989).

No ano 2000, co gallo do décimo aniversario do pasamento de Don Ricardo, Laura Tato editou o volume *Escritos sobre teatro* (Biblioteca-Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor-Universidade da Coruña, núm. 11), unha colectánea de 32 textos, ordenados cronoloxicamente, en que o ferrolán se ocupa de historiar, comentar e analizar obras e autores moi emblemáticos do teatro de noso.

Don Ricardo dedicouse, ademais, a un estudo particularizado dalgúns autores, con volumes como *Sete poetas: Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Manuel Curros Enríquez, Antonio Noriega Varela, Ramón Cabanillas, Luís Amado Carballo, Manuel Antonio* (Ed. Galaxia, 1955).

Ben coñecida a súa rendida admiración polo poeta cambadés Ramón Cabanillas (prologaría, de feito, as súas *Obras Completas*) e polo escritor ourensán Otero Pedraio, de quen tomou, por exemplo, o nome dun dos personaxes oterianos máis destacados, “Martinho Dumbria”, para asinar traballos na revista *Grial*. O autor de *Arredor de si* foi, non por acaso, quen pronunciou o discurso de acollida o día do seu ingreso na Real Academia Galega, o 17 de maio de 1958.

Tamén destaca, nesta mesma perspectiva, a atención emprestada polo profesor a Castelao (con numerosos traballos finalmente recollidos no volume *Escritos sobre Castelao*, Ed. Sotelo Blanco, 1989 e a preparación dunha *Antología bilingüe* do rianxeiro), a Eduardo Pondal (coa edición anotada de *Versos iñorados ou esquecidos de Eduardo Pondal*, Ed. Galaxia, 1961) e a Rosalía de Castro. Á cantora do Sar dedicou o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega (*Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*, Eds. Celta, Lugo, 1959), o volume *Estudos rosalia-*

nos: aspectos da vida e da obra de Rosalía de Castro (Ed. Galaxia, 1979) e edicións críticas dos *Cantares Gallegos*, de *Follas Novas* e de *En las orillas del Sar* para editoras hispanas como Anaya e Cátedra.

O afán divulgativo e a necesaría posta en circulación de materiais de primeira man para o estudo do noso feito literario levárono a preparar breviaríos, antoloxías e escolmas moi diversas, entre as que podemos citar *Breviario antolóxico de la literatura gallega contemporánea* (Real Academia Galega, 1966); *Prosa galega I: Desde os primeiros oitocentistas ao grupo Nós* (Ed. Galaxia, 1976), *Prosa galega II: Dos novecientistas aos nosos días* (Ed. Galaxia, 1978) e *Prosa galega III: Da época trobadoresca ao neoclasicismo* (Ed. Galaxia, 1980); *Teatro Nós* (Follas Novas, 1979); *Cantigas de amor, de escarnio e de louvor do rei Afonso X o Sabio* (1983), en colaboración con Carme García Rodríguez; etc.

Conferencias, prólogos (a libros como *Gárgolas*, de Tomás Barros e *Do sulco*, de Xohana To-

res); discursos, presidencias en diversos congresos e xornadas, orientación de numerosas teses de licenciatura e/ou doutoramento (as de Teresa Otero Sande, Camino Noia, Aurora Marco, Lydia Foutoira, Domingo Blanco, Carlos Casares, Carmen García, Araceli Herrero, Antón Figueroa, Xoán Verdini, Rita Peinado, Sergio Feijoo, Pilar Lorenzo, Mª José Sierra, Carmen San León, Anxo G. Guerra, Manuel Ferreiro, Xosé R. Pena, Méndez Ferrín, Xosé Mª Dobarro...) e un longo etcétera de actividades de índole semellante balizaron o seu labor científico.

En 2010, Pilar García Negro deu ao prelo o libro *Ricardo Carvalho Calero: a ciencia ao servizo da nación* (Eds. Laiovento, col. Ensaio, núm. 268). Trátase dunha recompilación, a xeito de antoloxía disposta cronoloxicamente, de case medio cento de traballos de investigación, ensaios e artigos do sabio ferrolán que a autora considerou, co rigor e bo facer intelectual que a caracteriza, como máis relevante e mesmo "actual" (no sentido interpelativo da palabra) entre a súa produción.

E) PRODUCCIÓN XORNALÍSTICA E PUBLICÍSTICA

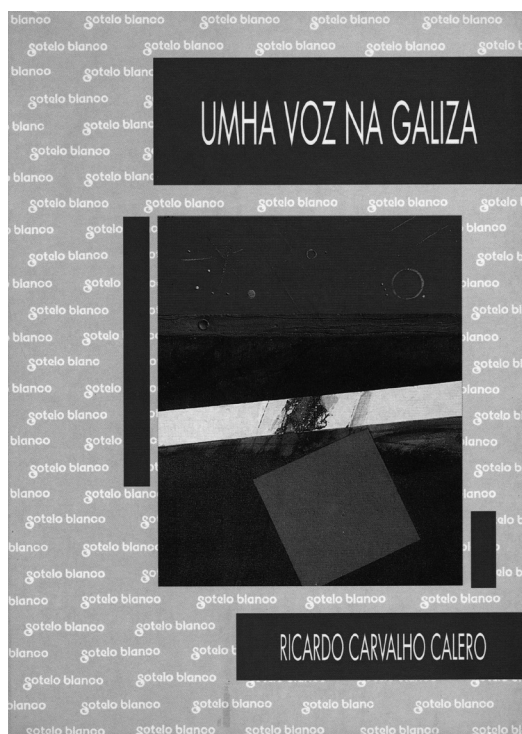
Desde mozo, ademais de ofrecer no Centro Obrero de Cultura ferrolán a conferencia "En torno a las ideas comunistas de Platón" (1929), de pronunciar o discurso inaugural do curso 1930-31 na Universidade compostelá e de axudar a redactar, con Lois Tobío e Alexandre Bóveda, un "Anteproxecto" estuario galego (1931), Carvalho Calero compuxo traballos literarios, recensións de libros e artigos xornalísticos que viron lume en revistas como *Vida Gallega*, *A Nosa Terra*, o boletín *Nós*, etc. Unha parte deles reuniunos no volume *La fuerza pública en la Universidad de Santiago y otros escritos escolares (1930-1933)*

(Eds. Do Castro, Serie Documentos, núm. 33, 1987).

Foi o propio Carvalho Calero, pouco antes de morrer, quen seleccionou, ordenou cronoloxicamente, revisou e elixiu o título común para os 101 textos que conforman o volume *Umha voz na Galiza. Artigos de jornal (1933-1989)* (Ed. Sotelo Blanco, col. Estudos e Investigacións, 1992). Trátase, en palabras da prologuista Carmen Blanco, dunha "obra miscelánea na que se recollen artigos de prensa que xiran en torno aos temas políticos, lingüísticos, literarios e culturais en xeral" e que deixan claramente testemuñada "esa actividade intelectual ininterrompida a favor dun ideal nacionalista que, con distintas modulacións, mantivo sempre". Foron cabeceiras como *El Pueblo Gallego*, *Galicia (Diario de Vigo)*, *La Voz de Galicia*, *El Correo Gallego*, *La Región* e *A Nosa Terra*, basicamente, as que acolleron no seu día esa produción xornalística do polígrafo ferrolán. Co pseudónimo de "Fernando Cadaval" asinou tamén numerosos artigos no diario compostelán *La Noche* e no *Faro de Vigo*, neste último sobre todo na época en que o dirixiu Álvaro Cunqueiro.

F) EPISTOLARIOS

Ata o momento son dúas as coleccións de cartas a ou de Carvalho Calero publicadas, con todo o que iso supón de valiosa ferramenta para o coñecemento da súa traxectoria e do seu perfil. *Epistolario a Fernández del Riego* (Ed. Galaxia, Col. Memoria, núm. 10, 2006), en edición de Dolores Vilavedra e Montserrat Pena, e *Epistolario Ricardo Carballo Calero-Ramón Piñeiro (Historia dun libro)* (Centro Ramón Piñeiro, Cadernos, núm. XXXIII, 2015), en edición de Luís Cochón, Luís Alonso Girgado, Xurxo Martínez González e Nuria Rouco Aneiros.

G) LIBROS DE CONVERSAS

Cando estaba xa xubilado como profesor universitario, Don Ricardo aceptou colaborar a mediados dos anos 80 do pasado século en dous proxectos de índole semellante que deron como resultado outros tantos libros de conversas. Eses libros, dalgunha maneira, encerran no seu contido esas "memorias" que o sabio ferrolán non chegou a confeccionar como tal. Referímonos ás *Conversas en Compostela con Carballo Calero*, de Miguel Anxo Fernán-Vello e Francisco Pillado Mayor (Ed. Sotelo Blanco, col. Realidades, 1986) e ás *Conversas con Carballo Calero*, de Carmen Blanco (Ed. Galaxia, col. Conversas, núm. 2, 1989).

Posteriormente, xa desaparecido o vello profesor, a propia Carmen Blanco entregou novas páxinas resultantes das súas conversas con el, co título de *Carballo Calero: política e cultura* (Eds. do Castro, Serie Documentos, núm. 81, 1991), que reúne semblanzas de numerosas personalidades, e Francisco Salinas Portugal fixo outro tanto no volume *Voz e silencio. Entrevista con R. Carvalho Calero* (Eds. do Cúmio, 1991), froito dun encontro verificado en 1989, pouco tempo antes do seu falecemento. O propio Salinas Portugal guionizaría, con base nesa entrevista, un vídeo sobre Carvalho Calero editado pola AS-PG e dirixido ao ensino non universitario.

As catro publicacións anotadas son valiosísimas, tanto polo volume de información biográfica e contextual que ofrecen como polo rigor con que se formulan nelas as cuestións que dan pé ao repaso autobiográfico que dese xeito realiza Carvalho Calero, como, en fin, polo que representan de implícita homenaxe e recoñecemento en vida a unha figura que xa nesa altura padecía notorias marxinacións e abertas hostilidades, básica-

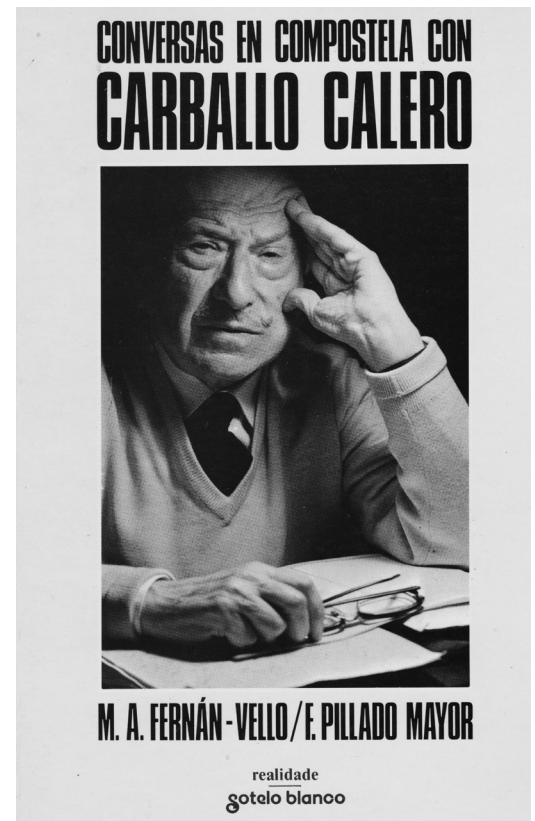
mente (aínda que non só) por mor da súa posición reintegracionista no debate sobre a normativización da lingua.

H) ACTAS, REVISTAS, ESTUDOS E MONOGRAFÍAS SOBRE EL

Ao pouco tempo de se xubilar como catedrático universitario (outubro de 1980) e cando xa comezaban a ser notorias para el, en certos planos, as consecuencias negativas da súa aposta sobre as orientacións normativas que debía adoptar o idioma, Carvalho Calero recibiu unha homenaxe pública en Ferrol organizada pola sociedade cultural "Medulio". O ciclo de conferencias e actividades que entón se desenvolveron deron orixe ao opúsculo *Cadernos do Medulio. Homenaxe a Carballo Calero* (Ferrol, 1982).

Algún tempo despois tamén O *Ensino: revista galaicoportuguesa de sociopedagogía e sociolingüística* tributou nas súas páxinas unha *Homenagem ao Professor Carvalho Calero* (núms. 18-22, 1987) e o propio fixeron, xa morto o profesor, a revista *Agália (In memoriam Prof. Carvalho Calero)*, núm. 21, primavera de 1990, a revista da lusofonía *Nós (Actas do I Congresso Internacional de Literaturas Lusófonas. En homenagem a Rodrigues Lapa, Celso Cunha e Carvalho Calero)*, núms. 19-28, 1990/1991) e a Associação Galega da Língua-AGAL (*Actas do III Congresso Internacional da Língua Galego-portuguesa na Galiza. Em homenagem ao Professor Carvalho Calero*, 1992).

Grande repercusión tivo a revista monográfica *Ricardo Carvalho Calero. A razón da esperanza*, das Edicións A Nosa Terra (col. A Nosa Cultura, núm. 13, 1991), con colaboracións de numerosos especialistas que ofreceron un poliédrico achegamento á súa figura: Fernán-Vello, Carme Blanco, Claudio R. Fer, Fernández del Riego, Francis-

co Rodríguez, Ramon L. Suevos, Montero Santalha, Henriquez Salido, Pilar García Negro, Domingos Prieto, Francisco Salinas, Elvira Souto, Martínez Pereira, Araceli Herrera e Aurora Marco.

A propia Aurora Marco non tardaría en ofrecer ao público o seu ensaio *Foula e ronsel. Os anos xuvenís de Carvalho Calero (1910-1941)* (1992), repleto de información con apoiatura documental e recompensado co 6º premio Ánxel Fole da Fundación Caixa Galicia e o xornal *El Progreso*. Pola súa vez, Elvira Souto ocupouse de analizar a fondo a novela *Scórpion* en *Viagens na literatura* (1991) e de redixir diversos artigos e relatorios sobre os "exilios" padecidos polo profesor ferrolán e sobre a representación do feminino na súa poesía.

José-Martinho Montero Santalha é autor da monografía *Carvalho Calero e a súa obra*, (Eds. Laiovento, col. Ensaio, núm. 21, 1993), probabelmente a ache-

ga individual máis completa que se teña feito á personalidade de quen o propio autor define como "umha das grandes figuras da historia da cultura galega". Está dividida en catro grandes apartados: "A Vida", "A Obra", "Esboço de Caracterización" e "Bibliografía anotada". Anúnciase para 2020 a oportuna reedición deste traballo, capaz de satisfacer por si só a afán de achegamento a todas as vertentes carvalhianas.

Outra discípula directa do profesor Carvalho, Araceli Herrero Figueroa, dedicou varios ensaios á súa obra, que aparecerán recollidos en 1994 no volume *Sobre Luís Pimentel, Álvaro Cunqueiro e Carballo Calero* (Eds. do Castro). Entre todos eles, sen menosprezo do valor dos demais, debemos destacar por vivencial o titulado "O Teatro Fingoi, unha experiencia pedagóxica na historia da dramaturxia galega".

Na *Historia da Literatura* editada en fascículos pola AS-PG e A Nosa Terra entre 1996-1997, Carvalho Calero é obxecto da

atención de Sindo Villamayor nas páxinas 1032-1056, correspondentes ao fascículo 33. Alén diso, algúns textos do ferrolán, como as novelas *A gente da Barreira* e *Scórpico*, fixeron parte dos volumes literarios que acompañaron oportunamente as entregas desa Historia.

De Pilar Pallarés e Laura Tato é o caderno didáctico *Ricardo Carvalho Calero: a dignidade persoal* (Concello de Ferrol, 1994), material de intencionalidade divulgativa sobre a figura do sabio ferrolán á que tamén responderon posteriormente publicacións como *Conhecermos Carvalho Calero. Umha vida polo galego e a Galiza* (Fundación Artábria, Ferrol, 2000) e *Carvalho Calero, de Ferrol para o mundo. 1910-2010. Imaxe de cen anos* (Concello de Ferrol, 2010).

No ámbito institucional merecen citarse os grosos dous tomos de *Estudos dedicados a Ricardo Carvalho Calero* preparados polo seu discípulo e catedrático de Lingua Portuguesa da USC José Luís Rodríguez e publicados no ano 2000 pola propia Universidade citada e polo Parlamento de Galiza. Como é ben sabido, esta última institución custodia na súa Biblioteca boa parte do legado documental e bibliográfico do escritor ferrolán. Na parte especificamente dedicada á abordaxe da obra carvalhiana neses dous tomos destacan as achegas de Alonso Montero, Ernesta Basanta, Carmen Blanco (que dá a coñecer aquí o breve poemario *O trebo das catro follas*, datado en 1944 e que o propio Carvalho deixou inédito), Concepción Delgado, Pedro Fernández Vello, Luís García Soto, Carlos Garrido, M^a do Carmo Henriques, Araceli Herrero Figueroa, Basilio Losada, Mª Carmen Porrúa, Domingos Prieto, Henrique Rabunhal, Claudio Rodríguez Fer, José-Ramom Rodrigues e Darío Villanueva.

Tamén fornecen rigorosa e útil información sobre o profesor os relatorios recollidos nas *Actas do Simposio Ricardo Carvalho Calero: memoria do século* (2002), encontro organizado no ano 2000 polo Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística da Universidade da Coruña.

Para rematarmos esta aproximación, digamos que Manuel Castela ofrece en *Elucidacións na Sombra* (Eds. Laiovento, col. Ensaio, núm. 267, 2010) unha densa e pormenorizada aproximación analítica e interpretativa de dúas das pezas carvalhianas, *A sombra de Orfeu* e *o Auto do prisioneiro*, entanto Ramón Reimunde reconstruíu con pormenor os quefaceres e penalidades de D. Ricardo durante a súa estada en Lugo na posguerra no volume *Cautivério de Fingoi. Os anos lugueses (1950-1965) de D. Ricardo Carvalho Calero* (Deputación Provincial de Lugo, 2010).

A decisión da Academia de dedicar, por fin!, o 17 de Maio a Don Ricardo ha de ser estímulo poderoso para que durante os meses vindeiros se publiquen os meses vindeiros se publiquen felizmente novos traballos^[4] que nos axudarán, sen dúbida, a coñecer e valorizarmos aínda máis a figura deste galego, dito sexa ao xeito brechtiano, dos *imprescindíbeis*. ■

[4] Nota bene.- No instante de confeccionarmos estas liñas, temos noticia de que Xulio Pardo de Neyra vén de publicar da man das Edicións Embora ferrolás o libro *Á sombra de María Silgar. Carvalho Calero contra a 'historia única' (xénese e análise d' A xente da Barreira e Os señores da Pena)* e de que esa mesma editora prepara, ademais, o volume *Hei de entrar no meu povo. Reivindicarmos Carvalho Calero*.

